

Högskoleverket

Luntnakargatan 13
Box 7851, 103 99 Stockholm
tfn 08-563 085 00, fax 08-563 085 50
e-post hsv@hsv.se, www.hsv.se

BILDNING OCH SKRIVANDE

Utgiven av Högskoleverket 2009
Högskoleverkets rapportserie 2009:2 R
ISSN 1400-948X
Författare: Maria Hammarén
Kontaktperson på Högskoleverket: Per-Gunnar Rosengren
Grafisk form: Lena Ernstson
Tryck: Edita Västra Aros AB, Västerås, februari 2009

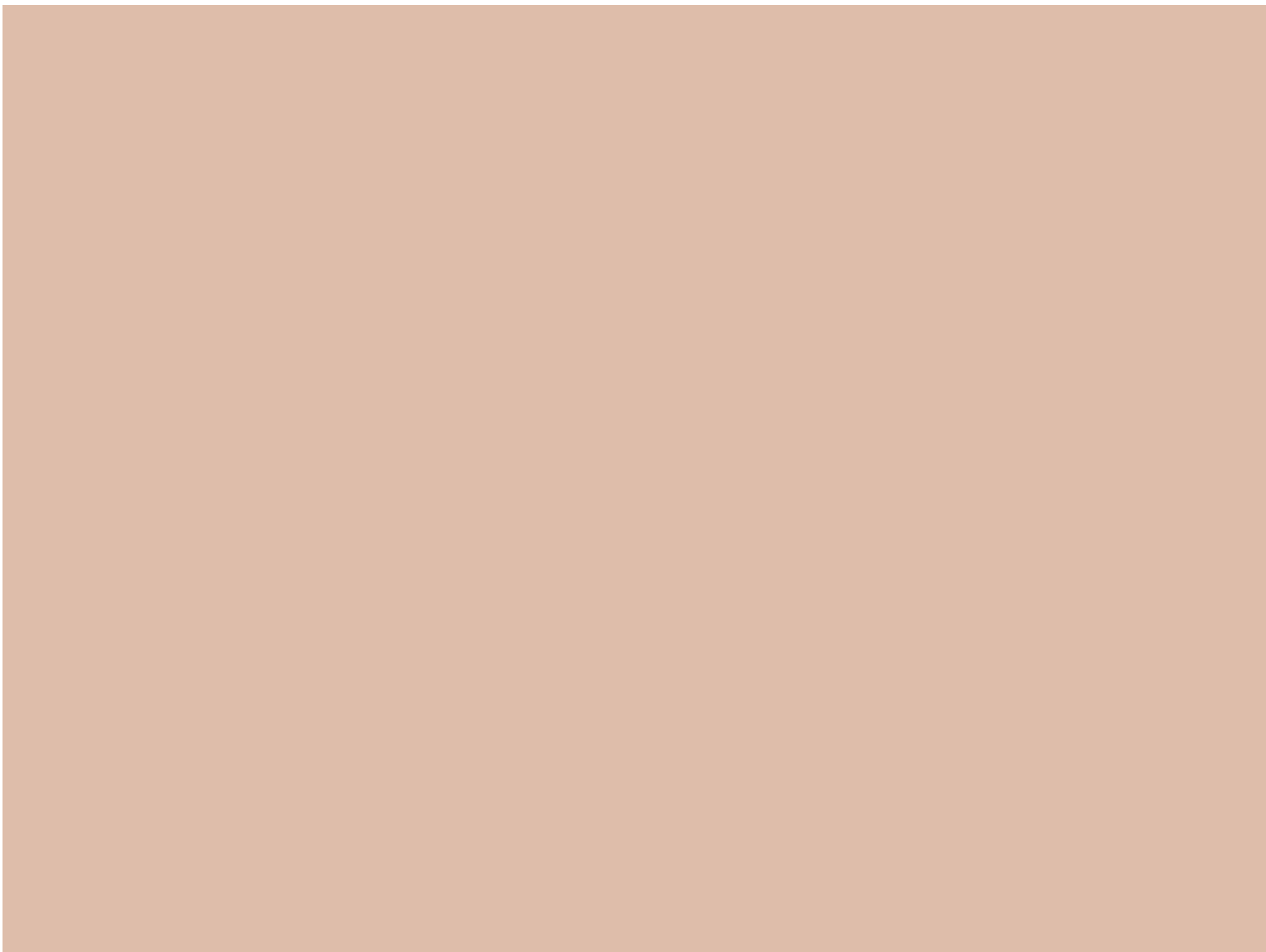
Tryckt på miljömärkt papper

Illustration: Alexander Florencio

INNEHÅLL

FÖRORD	5
BILDNING OCH SKRIVANDE	9
HJÄRNSLÄPP	13
ATT LÄSA OCH SKRIVA SOM OM DET BETYDDE NÅGOT	27
RESENÄR OCH MEDRESENÄR	43
BILDNINGSPRESOR	55
REFERENSER	61

FÖRORD

Idén med skriftserien om bildning har varit att visa olika ämnens bidrag till bildningsdiskussionen eller att låta dem ge ämnesperspektiv på bildningsdiskussionen. I denna den nionde skriften i serien om bildning har denna idé dock fått vika för en tematisk ansats. Det är vanligt att försöka beskriva bildningens kärna genom att peka på breda perspektiv eller på kompetenser som är väsentliga för ett bildningskapital. Bland sådana kompetenser har till exempel den danske filosofen Fjord Jensen velat se en historisk kompetens, en kritisk kompetens, en kreativ och en kommunikativ kompetens. Särskilt den sista är central för många bildningsintresserade och inte minst i skriftserien har många återkommit till dialogens betydelse. I den amerikanska ”liberal education”-traditionen spelar också skrivande en stor roll, bland annat eftersom skrivande hjälper till att utveckla och skärpa argumentationsförmågan. Resultaten från den amerikanska studien *National Study of Student Engagement 2008* pekar just på detta, nämligen att kurser med omfattande krav på skrivande leder till att studenterna blir bättre på att använda material från olika källor men också att studenterna uppger att studierna blir mer personligt och socialt utvecklande.

I Högskoleverkets skriftserie om bildning finns även:

- Bildning och matematik 2004:29 R
- Bildning och religion 2005:29 R
- Bildning och teater 2005:50 R
- Bildning och filosofi 2006:27 R
- Bildning och fysik 2006:50 R
- Bildning och ekonomi 2007:50 R
- Bildning och teknologi 2007:57 R
- Bildning och pedagogik 2008:32 R

När vi monopoliserar det formella, anonymiserade språket utarmas verkligheten. I första hand arbetssektorns verklighet, för det är för den vi tror oss behöva stuka till och knipsa bort.

Arbetslivet har råstyrka, där samordnas mänsklig handling. Skulle vi inte där behöva tänkande människor som griper om *vad* som blir till? Inom arbetslivets ram producerar vi skit för meningslöshetens fördrivande, medicinsk teknik för livets värdighet, där skövlar vi jordens lungor för att plasten ska bli mjuk och kakfettet lagringståligt. Där skipar vi lagar, finansierar och sörjer för. Där utbildar vi och bygger. Krigar, effektiviserar och systemerar. Stimulerar flöden och styr.

Puttar ut och kallar in.

Med dagens trånga arbetsmarknad hetsas unga människor in i lydnad. Hur många käcka scouter har jag inte mött. Hur många ”ursäkta” och ”förlåt”. Men under scoutmössan – genuin osäkerhet. Allt ligger ju utanför dem själva i oändliga informationssystem. ”Vad är det jag ska kunna? Vilken metod ska jag använda här?”

Man kan förlora sig i metoder, flöden och organisation. Det var väl det som var poängen i Hannah Arendts bok *Den banala ondskan*.¹ När hon reste till Jerusalem för att följa Eichmannrättegången trodde hon att hon på nära håll skulle studera ondskans tankar. Men hon fann inget sådant hopkok. Hon fann en man med uppkrupet hårfäste, glasögon och slips som aldrig tänkt en tanke själv. Adolf Eichmann hängdes den 31 maj 1962 därför att han fått den slutliga lösningen på sitt bord.

Man hängde en effektiv utförare.

Det är ofta det vi vill ha, det står alldeles tydligt i våra platsannonser.

Om jag ska kunna skriva om bildning och skrivande – sätta det lilla och:et emellan – måste jag utgå från skrivandets möjligheter. Då handlar det med ens om en fördjupad skrivkunnighet som samlar människors mirakulösa förmåga att läsa och skriva i en energi som arbetar på den som skriver. Om vår föreställningsförmåga, hela tiden prövad genom vår gestaltningförmåga.

Virginia Woolf kallade detta märkliga samarbete *ögonblick av frihet*.

Det är förmågan att tänka själv.

-
1. Hannah Arendts reportage *Den banala ondskan* utgavs av förlaget Daidalos 1996. Hon själv använder inte orden effektiv utförare utan, i svensk översättning, "plikttrogen byråkrat". Ingemar Karlsson och Arne Ruth utvecklade – utan hänvisning till Hannah Arendt – samma tema i sin studie över Nazitysklands kulturpolitik i boken *Samhället som teater*, Liber Förlag (1983).

HJÄRNSLÄPP

Jag slår upp tidningen den 31 oktober år 2008.

På sidan sex i Svenska Dagbladet står rubriken: ”Hat och kärlek nära i hjärnan.” Forskare vid University College of London har hittat ”hatets hemvist”. Hemvisten har lokaliserats till ”samma del av hjärnan som aggressionen. Och, i viss mån, kärleken”.

Så står det.

Biologerna bakom fyndet säger sig inte vara förvånade eftersom ”såväl kärlek som hat kan vara irrationella känslor som leder till både hjältedåd och onda handlingar”.

Nämen.

Tala om anka.

Så långt tillbaka vi kan spåra har denna kunskap inte bara varit känd. Den har utforskats och återvänt till oss i ständigt nya gestaltningar. Från Gilgamesh till Iliaden, från Bibeln till Medeamyten, eller för att övergå till författarnamn: Sapfo, Euripides, Augustinus, Dante, Rabelais, Montaigne, Shakespeare, Milton, Keats, Dostojevskij, Ibsen, Proust, Woolf, Musil, Eliot, Ekelöf – alla utforskade de och utvidgade människans kunskap om sig själv. Och

då är de verk och författarnamn jag tar upp ändå bara sandkorn eller, kanske hellre, flygskum över sjudande hav.

Tidsmässigt spänner detta hav som vi faktiskt känner över fyratusen år.

Fyratusen år av kunskap om människan – denna rörande och ohyggliga varelse, dömd till att vara något annat än andra levande varelser, uppfinnare av tiden, dödsmärkt, ständigt. Och så får vi en notis som berättar för oss att kärlek och hat ”kan vara irrationella känslor som leder till både hjåltedåd och onda handlingar”.

Jag hoppas att notisredaktören skrattade rått.

Det är lätt att göra sig rolig på förnumstighetens bekostnad och jag säger inte att biologi eller annan naturvetenskap inte är märkvärdig och väsentlig. Ändå sätter just den här notisen sitt grova pekfinger på något jag skulle vilja kalla den *banala förnumstigheten*. Eller ska vi kalla det kulturell naivitet, rent av brist på bildning?

För även om vi skakar på huvudet när vi läser en notis som den här så borde vi inte skaka på huvudet åt förnumstigheten. Den bor här. Och den breder ut sig. För på annat sätt kan jag inte tolka min erfarenhet.

Vad är det som låter så dumt i den korta notisen?

Knappast att biologerna lyckats lokalisera var i hjärnan de kan mäta förhöjd aktivitet vid sinnesrörelse. Det är kommentaren, så som den återgavs i

tidningen. ”Kärlek och hat kan vara irrationella känslor som leder till både hjältedåd och onda handlingar.”

Förnumstighet är en trist belägenhet.

Författaren Marie Louise Ramnefalk, nyligen bortgångna, har formulerat det hela på annat sätt:

Det är vanligt nuförtiden att man har dåligt sinne för ontologi, man bara pratar om annat, till exempel psykologi, sociologi eller historia, och tror att man berör existensfrågan, själva varandet som sådant. Alltså man talar om omständigheter omkring ondska och godhet men inte om själva dessa storheter, om och varför de alls existerar och vad de är.²

Dåligt sinne för ontologi – kan det sägas bättre? Här får vi ett lagom fint ord att hänga upp förnumstigheten på. Men vad är det då vi måste lägga till – handlar det om grundkursen i litteraturvetenskap, obligatorisk för alla? Kompletterad med något av de angränsande fälten, en klassisk bildningsresa med andra ord?

Att möta litteraturens, konstens och teaterns kanon borde vara en god ledstång för vidare utforskning. Men försök att införa det obligatoriet för alla

2. Marie Louise Ramnefalk, Författaren, världen, språket. *Essäer om litteratur och skrivande*, Ordfronts förlag (1996), s. 97f.

oavsett mognad, livsfas och intresse. Man behöver inte ha fingertoppskänsla för att veta hur det skulle gå. Det vilar helt enkelt en besvärande problematik kring själva idén om att *lägga till*. Kvantitetsmässigt öppnar det för maktstrid mellan ämnesområden och infallsvinklar med närmast oändliga förgreningar. Ideologiskt tar vi position för att styra och ställa med framtiden, som om linjerna låg klara.³ Vem ska lägga vad till vem? Kunskapsmässigt ansluter vi oss till en produktsyn på kunskap, något extraherat och avskiljt.

Börjar vi på allvar grubbla över det här med att *lägga till* kanske helt andra frågor dyker upp.

Till exempel: Hur läser vi så att det betyder något för oss?

”Inte för fort”, kanske någon svarar. ”Och själva texten måste beröra, kanske oroa på något sätt.” Självt skulle jag säga att det inte räcker. Särskilt inte den tveksamma hållningen att det är texten som ska göra jobbet. Så kan vi resonera när det gäller tidsfördriv eller ren ämnesorientering. Men ska vi läsa

-
3. En fundering av det här slaget presenterade Harry Martinson 1963 i sitt tal till ”den akademiska ungdomen” i Lund vid det så kallade hälsningsgillet. Talet finns bevarat som en ljudinspelning och ett utdrag finns återgivet i Marie Louise Ramnefalks porträtt av Harry Martinson i *Dialoger* 81-82/2007, s. 23f. I talet vänder han sig mot konformismen och en hotande ”teknisk allmänmänsklighet”. Framtiden erbjuder inga linjer, och om vi ger oss ut ”att styra och ställa för framtiden, då kan det hända att framtiden betackar sig väldigt mycket för vårt program”. Vad vi behöver styra och ställa med är ”oss själva och vår tid”. All mänsklig verksamhet är i nuet, ”sker nu, väsentligt nu”.

så att det betyder något måste vi beröva oss vår höjd, skapa ”öar av existentiell jämlikhet”.⁴ Virginia Woolf säger rakt ut vad det handlar om i en dagboks-anteckning från 1925. Vi behöver lära känna böcker genom att ”skriva böcker, inte genom att läsa dem”.

Vad kan hon då ha menat? Det var ju inte så att hon inte läste. Hennes beläsenhet var enorm. Men vi kan ana att hon visste en del om vad skrivandet *gör*, och något om den betydelsefulla skillnaden mellan att tala fram sitt språk och att skriva fram det – att det leder till olika platser. En stor och skadlig myt handlar om att det bara är författare som kan ta sig till dessa andra platser. Kort sagt, det existerar ett oförsvarligt undanskuffat medel för att väcka hunger och synliggöra gränser som stänger oss inne.

Det brukar kallas för att skriva.

Men lika lite som skrivande nyttjas för att utveckla ”sinnet för ontologi”, lika lite används det för att vidga medvetenheten om oss själva. Aktiviteten tycks i själva verket invaderad av rationaliseringsexperter från McKinsey. Vår hisnande förmåga att läsa och skriva har inom universitetens och högskolornas ram förvandlats till en rörpostanläggning för information och återmatning.

4. Här lånar jag starka formuleringar från Gunnar D. Hanssons avhandling *Nådens oordning. Studier i Lars Ahlins roman *Fromma mord* från 1988*, men planerar avsiktligt in dem i annat sammanhang än Ahlins konsteoretiskt orienterade förbedjarestetik.

Förvirringen är institutionaliserad, som Harold Bloom beskriver situationen.⁵

Läget hänger naturligtvis ihop med en kunskapssyn som förlägger kunskapen till någonting utanför oss själva, avsnörpt det verkliga livet och från det språk som är i arbete där.

När jag undervisar teknologer inför deras avslutande examensarbeten och ber dem att använda skrivande för att tänka – till exempel över förhållandet mellan modell och verklighet – tror somliga inte sina öron. De måste försäkra sig om vad jag menar. Ska de inte sammanfatta vad som står i den text jag delat ut? Finns det inte ett utlagt svar förborgat? Och min uppmaning att tänka genom konkreta exempel är nog intressant, men är det verkligen det jag menar? Konkreta exempel får lätt en slöja av löje över sig. I alla fall deras egna, de är ju subjektiva, har ingenting med Kunskap att göra, för kunskapen befinner sig alltid någon annanstans.

När den inbjudne föreläsaren pekar på reglerna i processdokumenten, metodbeskrivningarna och kvalitetssäkringssystemen och sedan flyttar fingret till människorna som dokumenten ska styra – eller möjligtvis stödja – så ham-

5. Harold Bloom, *Genius. A Mosaic of one hundred exemplary creative minds*, Warner Books (2002), s. 2.

nar ord på tavlan som teknologerna inte tidigare sett, åtminstone inte under sin utbildning. Där står ord som avvägning, få det att fungera, inte ge upp.

Och så det där envisa ordet omdöme.

”För man gör ju olika från fall till fall.”

Regler följer man regellöst. Ingen regel berättar för oss hur den ska följas. Och inget exempel berättar för oss vad det är ett exempel på, om detta övertygade oss redan Kant.⁶

”Och så vidare”, säger föreläsaren.

Teknologerna lyssnar. Och skruvar på sig. Under högt uppdrivet tempo har de lärt sig metoder. Gör si och så, så brukar det låta. Det finns alltid en metod.

Föreläsaren nickar. ”Många av de företag som rekryterar nyutbildade köper i själva verket en metod”, säger han.

Vill till att den metoden inte åldras alltför snabbt.

6. Nämligen i *Kritik av det rena förnuftet*, t.ex. s. 236f., Thales (2004). Här hänvisar oss Kant till omdömeskraften, som skapar förbindelsen mellan det enskilda fallet och regeln. Han hänför omdömeskraften till en medfödd talang, konstaterar också att den allmänna logiken inte kan innehålla några föreskrifter om omdömeskraften eftersom ”den abstraherar från allt kunskapsinnehåll”. Ludwig Wittgensten försköt under 1900-talet omdömet från det medfödda till vår inskolning i en praxis. Wittgenstein inför praxisbegreppet i anknytning till en analys av att vara styrd av något i sin verksamhet, se t.ex. Kjell S. Johannessen, *Praxis och tyst kunnande*, i *Dialoger*, (2000).

Och att metoden leder oss dit vi vill.

Nu skruvar de på sig igen.

De flesta jag undervisar kommer inom några år att arbeta med ledningsupp-
gifter av olika slag. Projektledare, gruppledare, chefer. De har fått i sig många
managementteorier. Däremot inte arbetat sig igenom ett enda komplicerat
skönlitterärt verk. Än mindre ägnat sig åt ett skrivande som knyter förbindel-
ser till dem själva och det personliga språng de alltid kommer att vara hänvi-
sade till i sina omdömen.

Jag ger ännu en skrivuppgift. Det är dagen efter Barack Obamas valseger.
Vad kan man inte fundera över när det gäller hans ledarskap och det gehör
han fick? Hans segertal finns på webben, hans självbiografi i bokhandeln.
Fältet är fritt.

Det blir många psykologismer i de texter som skickas in, många uppräkn-
ingar av egenskapsord, av fixerande adjektiv. Någon har läst retorik och kan
peka ut retoriska mönster, med tillägget att ”han log för lite under sitt tal”.

En enda student knyter en förbindelse till en annan tankehorisont, nämli-
gen författaren Ralph Waldo Emersons, och hur Obama skapade en brygga
till det som en gång uppfattades som Amerikas urkraft – en absolut tilltro till
varje människas unika förmåga. I studentens text handlade det om hur Oba-
ma lyckades framkalla det amerikanska hoppet ur vardag, olust och grumliga

klichéer. Och, med Emersons ord, “*nothing astonishes men so much as common sense and plain dealing*”.

Studenten kom inte från Sverige.

Jag har svårt att föreställa mig en svensk tjugofyraåring som knyter förbindelser till någon tankehorisont över huvud taget. Det förefaller svårt nog att finna ett enda exempel mot vilket metoder eller teorier skulle kunna skavas. Det är som om Starobinski står intill och viskar: ”ett nu så trångt att det blir identiskt med det djuriska”.⁷

Frågan är: Hur har de svenska studenterna lärt sig att läsa och skriva?

Ett öppnande skrivande – i betydelsen självständigt tankearbete – är en krävande kunskapsväg. Man knäpper inte fram det med fingrarna och man kommer ingen vart utan att försöka böja sig ut ur sig själv, träda in i främmande positioner och upplåta sig till det prövande spelet mellan tilltal och svar, mellan föreställningsförmåga och gestaltningförmåga. Det är en övning som knyter ihop läsandet och skrivandet till aspekter på en och samma aktivitet, där skrivandet utgör en fullt synlig plats för tankens alla försök: Den

7. Hela citatet, ur Starobinski, *Montaigne i rörelse* (Atlantis, 1994), s. 447: ”Hos Montaigne står numedvetandet i en ständig dialog med bilderna från det förflutna, men många samtida anhängare av den omedelbara existensen förkastar såväl kulturarvet som den troskyldiga underkastelsen under sirensången från framtida gemenskaper: deras nu blir därmed så trångt att det blir identiskt med det djuriska.”

skissar och förkastar, klottrar i marginalen och formar repliker i den sortens brusande samtal som bara är möjliga genom skrift. Och vad är det för spår av mig själv jag tecknar? Något som hela tiden blir till och förvandlas?

I sin essä ”Diderot och de andras tal”⁸ utvecklar Starobinski några aspekter av den här speciella läs- och skrivarten. I ett av de brev han citerar skriver Diderot, som just då var i färd med att skriva en essä om Seneca: ”Jag komponerar inte, jag är inte författare: jag läser eller jag konverserar, jag frågar eller jag svarar.”

Starobinski skriver att metoden ger Diderot

rätt att fritt ge sig hän åt allt det diskontinuerliga i sina idéer vilka följer den ena på den andra, medan kontinuiteten säkras av den bok han replikerar mot.

Så vad är det som tecknar sig på papperet? Starobinski skriver att Diderots läs- och skrivart också har en annan grund – självporträttet. Men självporträttet föds inte ”ur en koncentration på jaget, utan ur reaktionen på en provokativ text, ett främmande faktum”. Och att möta ett *främmande faktum* är i Staro-

8. Den intima förbindelsen mellan skrivande och läsande är ett viktigt tema hos Starobinski. ”Diderot och de andras tal”, ingår i Göransson & Florin (red.), *Den inre teatern. Filosofiska dialoger 1986–1996*, Carlssons (1996).

binskis resonemang inte att möta något abstrakt. Det är att möta en annan människas formade tilltal.

Det här är en läs- och skrivart som står i bjärt kontrast till den stryktålighet som svenska studenter måste utveckla. Kan det vara så att vi i bara farten sällar bort de bästa, de som inte stod ut när rummet blev för trångt?

När Marie Louise Ramnefalk utvärderade en satsning på humaniora och essäskrivande bland teknologer på Kungliga Tekniska högskolan 1993 konstaterade hon att essäskrivandet kolliderade med studiestil och tätt planerat schema. Och att om det över huvudtaget skulle vara meningsfullt krävdes ”en medveten satsning på kurslitteratur som går rakt på väsentligheter, konfronterar kunskapssyner, medvetandegör historiska dimensioner”.

Utifrån vad hon sett ställde hon några inte helt ljumma frågor:

Vilka skikt i språket osynliggörs när *ord* antas vara detsamma som *begrepp*? Vilka konsekvenser för ens världsbild får det om diskursivt verbalt språk, alltså utredande sakprosa, är det enda språk man känner sig riktigt förtrogen med?⁹

9. Ramnefalk, ”Att skriva sig till kunskap”, i *Dialoger* 27–28, 1993.

Och så ännu en, en smula inlindad:

Men att de av de indoeuropeiska språken som vi helst lär oss är så fullproppade med substantiv och andra sakord – hur hänger det ihop med den vanliga uppfattningen att verkligheten består av ting med mellanrum mellan?¹⁰

Även om Marie Louise Ramnefalk utvärderade ett behjärtansvärt arbete på KTH, så talade hon inte enbart om teknologer. Under lång tid hade hon arbetat med skrivgrupper, hon hämtade somliga erfarenheter därifrån, och hon kände också igen sig från vad hon kallade andra yrkeshögskolor: Bibliotekari-er. Lärare i svenska.

Vi har så lätt att tro att beteckningen humaniora eller samhällsvetenskap *garanterar* någonting.

Själv har jag andra erfarenheter än insprängda kurser i stela utbildningsstrukturer. Ganska många faktiskt. Bland annat ett långsiktigt arbete, över ett decennium, där läsande och skrivande byggts in i ett företags interna utbildningsstruktur.¹¹

Där är de civilingenjörer allihopa.

10. Ramnefalk (1996), s. 161.

11. I *Ledtråd i förvandling. Om att skapa en reflekterande praxis* (1999) beskriver jag de första två åren av detta arbete.

De har lyckats med konsten att låta den inre dialogen om arbetet och arbetets kvaliteter berika den yttre dialogen. Det skulle aldrig falla dem in att köpa in konsulter för att med hjälp av mätningar, enkäter och slagord etablera ett utanverk som går under den populära beteckningen värdegrund. De vet att värdegrund är ett pågående samtal som griper om det som utspelar sig för oss – de där exemplen som inte själva kan berätta vad de är exempel på. Och att samtalet måste vattnas av yttre impulser för att inte gå i stå. Men både därifrån och från somliga teknologer har jag fått likartade reaktioner: ”Varför har dörren hållits stängd? Jag känner mig lurad. Inte ett namn, inte en tanke som tänkts kände jag till och kunde förhålla mig till.”

När skrivande används för att utveckla sinnet för ontologi så ruskar världen på sig. Den spritter av främmande text.

Att slå in en kil i det trånga nuet är ett tidigt och ganska enkelt resultat om man läser och skriver som om det betydde något.

